

Taide rakennushankkeessa

– RT-ohje taidehankkeiden toteutukseen

Ulla-Kirsti Junttila,

Teollinen muotoilija TaL, Sito Oy
ulla-kirsti.junttila@publicdesign.fi

Kirjoittaja on Ympäristötaiteen säätiön hallituksen jäsen ja hän on laatinut *"Taide rakennushankkeessa"* RT-ohjeen käsikirjoituksen ja osallistunut *"Taidetta arkeen, Ehdotus valtion keinoiksi edistää prosenttiperiaatetta osana julkista rakentamista"* -raportin laatimiseen.

Taiteen käytöllä rakennetussa ympäristössä on pitkät perinteet, jotka korostuivat erityisesti antiikin ja renessanssin rakennustaiteessa. Nykytaiteen tuominen rakennettuun ympäristöön on ollut kansainvälisesti vahva suuntaus 1980-luvulta alkaen. Se näkyy erityisesti kaupunkien julkisilla alueilla, kävelykaduilla, aukioilla ja puistoissa. Tunnetuimpia esimerkkejä ovat Ranskassa Pariisin 1980-luvun lähiöt, kuten La Défense ja Espanjassa Barcelona, jonne kutsuttiin kansainvälisesti tunnettuja taiteilijoita mukaan kaupunkiympäristön parannushankkeisiin kaupungin valmistautuessa vuoden 1992 kesäolympialaisiin.

Taiteen käytön edistäminen ja ohjaus

Taiteen käytön edistämisestä rakennushankkeiden yhteydessä on tehty Suomessa erilaisia aloitteita ja suunnitelmia 1930-luvulta alkaen. Tavoitteena on ollut rakennetun ympäristön laadun nostaminen taiteen avulla sekä taiteilijoiden työmahdollisuuksien parantaminen. Suomessa voimassa oleva Maankäyttö- ja rakennuslaki (MRL 2000) ei sisällä määräyksiä taiteesta rakennetussa ympäristössä, kuten rakennuslainsäädäntö muissa Pohjoismaissa. Lain tavoitteena on kuitenkin edistää hyvän ja käyttäjien tarpeita palvelevan, terveellisen, turvallisen ja viihtyisän sekä sosiaalisesti toimivan ja esteettisesti tasapainoisen elinympäristön aikaansaamista. Lisäksi tavoitteena on edistää rakennetun ympäristön kauneutta ja kulttuuriarvojen vaalimista. Taide on yksi rakennetun ympäristön kauneuteen ja viihtyisyyteen vai-

kuttava sekä kulttuuriarvoja luova tekijä. Taide täydentää ja kommentoi rakennettua ympäristöä yllättävällä ja omaleimaisella tavalla. Taide luo kohteeseen elämyksellisyyttä ja uusia merkityksiä sekä lisäarvoa niin kohteen omistajille kuin käyttäjillekin.

Jyrki Kataisen hallituksen hallitusohjelman kirjaus taiteen prosenttiperiaatteen edistämisestä on nostanut taiteen käytön edistämisen yhdeksi hallituksen kulttuuripoliittiseksi tavoitteeksi ja siihen liittyen Opetus- ja kulttuuriministeriö tilasi syksyllä 2012 Ympäristötaiteen säätiöltä selvityksen taiteen prosenttiperiaatteen edistämisestä. Selvitystyön tuloksena syntynyt raportti *"Taidetta arkeen, Ehdotus valtion keinoiksi edistää prosenttiperiaatetta osana julkista rakentamista"* luovutettiin urheilu- ja kulttuuriministeri Paavo Arhinmäelle maaliskuussa 2013.

Taiteen prosenttiperiaate

Taiteen prosenttiperiaatteella tarkoitetaan sitä, että rakennushankkeen rakennuskustannuksista varataan tietty prosenttiosuus (yleensä 1–2 %) taiteen hankkimiseen. Prosenttiperiaate koskee julkisia talonrakennushankkeita ja infra-alan rakennushankkeita, sekä uudisrakennuskohteita että perusparannuskohteita. Vain pienessä osassa Suomen kuntia on tehty päätös taiteen prosenttiperiaatteen soveltamisesta. Helsingissä kaupunginhallitus päätti prosenttiperiaatteen soveltamisesta julkisten rakennusten ja julkisten alueiden rakentamiseen vuonna 1990 ja päätöstä on sovellettu merkittävimpien rakennusten sekä katujen, torien ja puistojen

Tiia Etrala

1

1 Mikko Rikalan ehdotus Äspe voitti Espoon asemasillan taideteoskilpailun ja teos on toteutettu vuonna 2010.

2 Äspe-teoksen haavanlehtikuvioitu valokatto tuo siltäkäytävään valoa ja voimakkaan elementin, joka vaikuttaa yhdessä vihertävien julkisivulasien kanssa koko sillan ilmeeseen.

Tiia Etrala

2

rakentamisessa. Laajemmin tavoitteet taiteen ottamiselle mukaan uusien kaava-alueiden ja myös asuinkorttelien rakentamiseen on yleistynyt 2000-luvulla. Hyvä esimerkki siitä on Helsingin Arabianranta, jossa taiteen käytön periaatteet sisällytettiin kaavamääräyksiin ja alueella toimi suunnittelijoiden ja rakennuttajien apuna taidekoordinaattori. Vastaavan tyyppinen taideohjelma- ja koordinoituvuustyö on käynnistetty myöhemmin mm. Tampereella Vuoreksen ja Joensuussa Penttilänrannan uusilla kaava-alueella.

Alueellisesti tavoitteet taiteen liittämiseen rakentamiseen määritellään kunnissa yleensä kaavasunnittelun yhteydessä. Asemakaavan liitteeksi voidaan laatia *taideohjelma*, joka on luonteeltaan ohjeellinen. Taideohjemasta voi tulla myöhempää suunnittelua velvoittava, jos sen periaatteet liitetään tontinluovutusehtoihin kunnan omistamilla tonteilla tai ohjelman noudattamisesta sovitaan muulla tavoin kunnan ja alueen rakennuttajien kesken. Laajoilla alueilla tai kohteissa toimivat taidekoordinaattorit ovat jo vakiinnuttamassa asemaansa, mutta taideasiantuntijana tai koordinaattorina voivat toimia mm. alueelliset taidemuseot ja taiteilijajärjestöt sekä yksityiset taidekonsultit.

"Taide rakennushankkeessa" RT -kortti

Taiteen ja taiteilijan ottaminen mukaan monitahoisiin rakennushankkeisiin on osoittautunut joskus käytännössä vaikeaksi. Suomesta ovat puuttuneet selkeät ohjeet siitä, miten taidehanke voidaan kytkeä rakentamisprosessiin niin, että taide muodostaa luontevan osan toteutettavaa kokonaisuutta ja täydentää sitä kiinnostavalla ja omaleimaisella tavalla.

Työ *Taide rakennushankkeessa* -ohjeen suunnittelemiseksi käynnistyi syksyllä 2013 *Ornamentin ja Rakennustuotteiden Laatu Säätiön* myöntämien apurahojen turvin ja ohje ilmestyi RT-kortin muodossa keuhällä 2014. RT-kortin muodossa ohje on kaikkien rakennushankkeisiin osallistuvien tahojen saavutettavissa ja käytettävissä. Näitä tahoja, joita voivat olla viranomaiset,

rakennuttajat, suunnittelijat, kuvataiteilijat ja urakoitsijat sekä julkisista rakennushankkeista päättävät. Ohjeen tavoitteena on edistää ja helpottaa taidehankkeiden toteuttamista osana rakennushanketta. Ohje sisältää perustiedot erilaisista taiteen hankinta- ja rahoitustavoista sekä taiteen ja taiteilijan työn kytkeämisestä rakentamisprosesseihin eri vaiheissa hankesuunnittelusta työn luovutukseen ja ylläpitoon asti. Kortissa kuvataan eri osapuolien rooleja ja tehtäviä sekä annetaan tietoja taidehankkeiden suunnitteluun ja toteutukseen liittyvistä käytännön vaatimuksista. Ohjeen laatimiseen osallistui laaja asiantuntijaryhmä.

Taiteen hankintatavat

Taidehankkeet ovat aina yksilöllisiä, eikä julkisissa hankinnoissa käytetty hankintalain mukainen kilpailumenettelyä sovelletta niihin. Taidehankkeesta vastaava tilaaja-aho voi käyttää suoraa hankintaa taiteilijalta tai taiteilijoilta, jotka aiempien referenssien, kokemuksen tai muun ammatillista osaamista kuvaavan tiedon perusteella ovat sopivia kyseiseen kohteeseen. Tilaaja voi käynnistää taidehankkeen tilaamalla halutulta taiteilijalta tai taiteilijoilta luonnoksen tai suunnitelman rakennuskohteeseen hankittavasta teoksesta. Luonnoksista tulee aina maksaa korvaus. Mikäli tarjouspyyntövaiheessa halutaan useammalta taiteilijalta luonnoksia ilman, että niistä maksetaan korvaus, niin kyseessä on taiteilijajärjestöjen tulkinnan mukaan aina kilpailu, jossa tulee noudattaa taidekilpailuista annettuja ohjeita.

Taidehankkeen kustannukset määräytyvät tehtävän laajuuden ja luonteen mukaan niin, että kustannukset sisältävät kaikki tehtävät ja vaiheet taidehankkeen valmistelusta valmiin teoksen luovutukseen asti. Mikäli kunta on tehnyt päätöksen taiteen prosenttiperiaatteesta tai asettanut muutoin tavoitteita taiteen käytölle, niin rahoitus määräytyy näiden sopimusten mukaisesti. Tilaaja voi kuitenkin tehdä päätöksen taiteen hankinnasta raken-

nuskohteeseen ilman aiempaa ohjausta tai tavoitteiden asettelua.

Taidehankkeen käynnistämisestä tulee aina laatia kirjallinen sopimus tilaajan ja taiteilijan kesken. Sopimus voidaan tehdä työvaiheittain, ensin *luonnossopimus* ja luonnoksen tultua hyväksytyksi *sopimus teoksen suunnittelusta ja toteutuksesta*. Sopimuksissa on tärkeää sopia ei osapuolien oikeuksista ja vastuista. Taiteilijalle jää aina tekijänoikeus omaan teokseensa ja teoksen tekijänoikeudellisesta käytöstä ja korvauksista tulee sopia erikseen. Sopimuksessa tulee määritellä myös teoksen omistusoikeuden ja hoitovastuun siirtämisestä kolmansille osapuolille tai toiseen kohteeseen esimerkiksi kiinteistön omistajan tai käyttötarkoituksen muuttuessa.

Taiteilija rakentamisprosessissa

Rakennushankkeisiin ja rakennettuun ympäristöön liittyvät taideteokset voivat olla hyvin erilaisia. Perinteisten konkreettisten ja pysyvien teosten lisäksi nykytaiteen teokset voivat olla lähes aineettomia, kuten valoon tai ääneen perustuvat teokset tai tilapäisiä. Teokset voivat olla itsenäisiä taide-elementtejä, jotka voidaan sijoittaa kohteeseen ilman sijoituspaikan merkittäviä muutoksia tai ne voivat olla integroitua teoksia, jotka liittyvät kiinteästi rakennuskohteen rakenteisiin. Väliaikaiset teokset voivat liittyä mm. alueen tai kohteen rakentamiskaisiin vaiheisiin tai rakentamista odottavien tonttien maisemointiin ja työmaa-aitoihin.

Rakentamisprosessissa taiteilijan aseman tulisi olla verrattavissa muiden erikoissuunnittelijoiden asemaan. On tärkeää, että taiteilija kytetään suunnittelu- ja rakentamisprosessiin mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Silloin yhteistyö kohteen suunnittelijoiden ja taiteilijan välillä voi tuottaa parhaimmillaan kokonaistaideteoksen, joka muodostuu teoksesta ja ympäröivien tiloista ja niiden rakenteista. Samalla osapuolet voivat ottaa omassa työssään huomioon kohteen tai teoksen tekniset ja käytännön vaatimukset.

TAIDE RAKENNUSHANKKEESSA

Tässä ohjeessa käsitellään taidehankkeiden toteuttamista osana rakennushanketta. Ohje sisältää perustiedot taiteen hankinta- ja rahoitustavoista sekä taiteen kytkemisestä rakentamisprosessiin hankesuunnittelusta työn luovutukseen. Ohjeessa kuvataan osapuolien rooleja ja tehtäviä sekä annetaan tietoja taidehankkeiden suunnittelun ja toteutuksen käytännön vaatimuksista. Ohjeen tavoitteena on palvella kaikkia hankkeissa mukana olevia tahoja ja sitä voidaan soveltaa sekä talonrakennus- että infrahankkeisiin.

SISÄLLYSLUETTELO

- 1 JOHDANTO
- 2 KÄSITTEITÄ
- 3 TAIDETOESTEN HANKINTA
 - Viranomaisohjaus
 - Taideteoksen tilaaminen
 - Kilpailut
 - Taidehankkeen rahoitus
 - Sopimukset
 - Tekijänoikeus
 - Teoksen luovutus ja ylläpito
- 4 TEOSTEN SUUNNITTELU JA RAKENTAMISPROSESSI
- 5 HANKKEEN OSAPUOLET
 - Tilaaaja ja rakennuttaja
 - Suunnittelijat ja urakoitsija
 - Taiteilija ja taideasiantuntija
 - Omistaja ja käyttäjät
- 6 TEOSTYYPPIT JA KOHTEET
- 7 TEOKSEN TOTEUTUS
 - Kustannusten muodostuminen
 - Työmaakäytännöt ja työturvallisuus
 - Vakuutukset
- KIRJALLISUUS

1 JOHDANTO

Nykytaiteen tuominen rakennettuun ympäristöön on kansainvälisesti vahva suuntaus, joka näkyy erityisesti julkisissa rakennuksissa sekä kaupunkien kävelykaduilla, aukiolla ja puistoissa. Taide täydentää ja kommentoi rakennettua ympäristöä yllättävällä ja omaleimaisella tavalla sekä luo kohteeseen elämyksellisyyttä ja uusia merkityksiä. Monet esimerkit osoittavat, että taide yhdistettynä hyvään suunnitteluun tunnistetaan kilpailueduksi ja vetovoimatekijäksi. Taiteen keinoin voidaan myös parantaa ympäristöjä esimerkiksi peruskorjauksen yhteydessä.

Aloite taiteen yhdistämisestä rakennushankkeeseen voi tulla tilaajilta, suunnittelijoilta, viranomaisilta, käyttäjiltä tai taiteilijoilta. Taide yksittäisinä teoksina tai laajempina ohjelmana voidaan toteuttaa osana asuinalueita, liikenneympäristöjä, julkisia ulko- ja sisätiloja, toimitiloja ja asuinrakennuksia. Taidehankkeen liittäminen rakentamisprosessiin mahdollisimman varhaisessa vaiheessa luo parhaan lähtökohdan taiteen ja suunnittelun yhteen sovittamiseksi korkeatasoiseksi kokonaisuudeksi. Taidehankkeen suunnittelussa ja toteutuksessa on hyvä käyttää apuna taideasiantuntijaa.

Rakennuttaja vastaa taidehankkeen toteutuksesta ja asennuksesta sijoituspaikassa, aina kun taidehanke on sisällytetty rakennushankkeen kustannusarvioon ja teoksen suunnittelu ja toteutus tapahtuu kiinteässä yhteydessä kohteen suunnitteluun ja rakentamiseen. Teoksen valmistaja voi olla taiteilija itse tai hänen käyttämänsä yhteistyökumppani, ulkopuolinen valmistaja tai jossain tapauksessa rakentamisesta vastaava urakoitsija. Taiteilijaa koskevat työmaalla kaikki samat määräykset ja ohjeet kuin muitakin rakentamisprosessiin osallistuvia. Rakennuttajan tulee tarjota taiteilijalle asiantuntija-apua teoksen asennukseen ja perustuksiin tai muihin teknisiin yksityiskohtiin liittyvissä asioissa, mutta taiteilijalla on suunnittelija- ja/tai tuotevastuu teoksesta ja hänen tulee luovuttaa teoksen luovutuksen yhteydessä tilaajalle myös teoksen hoito-ohjeet.

3 RT-kortti "Taide rakennushankkeessa" ilmestyi loppukevällä 2014. RT-kortin muodossa ohje on kaikkien rakennushankkeisiin osallistuvien tahojen saavutettavissa ja käytettävissä.